

สังคม
ศึกษา
ทะลุ
กะลา

Shattering the Coconut Shell:
Towards Critical Social Studies in Thailand

สนับสนุนโดย
ศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สังคมศึกษากะลูกะลา

Shattering the Coconut Shell:

Towards Critical Social Studies in Thailand

พิมพ์ครั้งแรก: ตุลาคม 2566

พิมพ์ครั้งที่ 2: พฤษภาคม 2569

ราคา 299 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สังคมศึกษากะลูกะลา = Shattering the coconut shell: towards critical social studies in Thailand.--

พิมพ์ครั้งที่ 2. -- เชียงใหม่ : ศูนย์พหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2569.

392 หน้า.

1. สังคมศึกษา -- การศึกษาและการสอน. I. อรรถกฤษณ์ สังจะพัฒนกุล. II. ชื่อเรื่อง.

300.7

ISBN: 978-616-620-092-8

บรรณาธิการ:

ที อักษรณีย์ชัย
อรรถพล ประภาสโนบล
ธนวรรณ สุวรรณपाल

บรรณาธิการอำนวยการ:

ศาสตราจารย์ ดร. นงเยาว์ เยาว์รัตน์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พิสิษฐ์ นาสี

ออกแบบปก:

บันทกนิชา ศรีวุฒิ

ศิลปินกรรม:

ชนาเมธ เขมยจาพิสุทธ์

พิสูจน์อักษร:

ชนมน วงศ์พิย

จัดทำและสนับสนุนโดย:

ศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยพหุศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Facebook: สังคมศึกษากะลูกะลา

สารบัญ

อารัมภบท 6

ธงชัย วินิจจะกุล

บทนำ 18

นงเยาว์ เนาวรัตน์

ภาค 1 ข้าแหวะกะลา 28

สังคมศึกษาในยุคเปลี่ยน (ไม่) ผ่าน: การสอน
เพื่อช่วงชิงความหมายจากเส้นเรื่องสมบูรณาญา-

สิทธิราชย์สู่เส้นทางประชาธิปไตย 30

อรรณพพัฒน์ สัจจะพัฒนกุล

กษัตริย์นิยมในสังคมศึกษา พระราชอำนาจนำ

ในหลักสูตรและข้อสอบโอเน็ต 68

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์

ทบทวนการสอนกฎหมายในวิชาสังคมศึกษา

ผ่านมานิติ(อ)ธรรม 118

รพีพรรณ จักร์सान

| | |
|--|------------|
| ภาค 2 ส่องนอกกะลา | 156 |
| แนวคิดหลังอาถรรพ์นิคมกับการสอนสังคมศึกษา: กรอบความคิดและแนวปฏิบัติในการจัดการศึกษา เพื่อความเป็นพลเมืองโลก | 158 |
| ออมสิน จตุพร | |
| | |
| การสืบสอบเชิงปรัชญา ในห้องเรียนสังคมศึกษา | 198 |
| ภิ อารมณ์เยี่ยม | |
| | |
| ที่ใดมีเรื่องเล่า ที่นั่นมีสังคมศึกษา | 222 |
| อรรถพล ประภาสโนบล | |

| | |
|---|------------|
| ภาค 3 ทะลุทะลวง | 246 |
| สังคมศึกษาเพื่อความเป็นธรรมทางสังคม ธันวรธรณ์ สุวรรณपाल | 248 |
| เปลี่ยนยาขมให้ออมหวาน: สอนวิชาศาสนา ด้วยการถกเรื่องความเป็นธรรมและ พลเมืองโลก ธัญญา ต่อชีพ | 280 |
| สังคมศึกษาเพื่อสร้างจินตนาการใหม่ ปาริชาติ ชัยวงษ์ | 312 |
| สู่ประวัติศาสตร์แห่งอนาคต ภาคิน นิมมานนรวงศ์ | 344 |
| ภาคพิเศษ | |
| เมื่อโลกหันขวา สังคมศึกษาจะไปทางไหน? กัมปนาท ไชยรัตน์ | 374 |
| แนะนำผู้เขียน | 391 |

အာရ်မာဘတ

ဝေဗ်ဗ် ဝီဗ်ဗ်ဗ်ဗ်



เรามักคิดว่าระบบการศึกษาของไทยล้มเหลวอย่างยิ่ง แต่ในขณะที่เดียวกันเราก็มักจะบ่นว่าระบบการศึกษาและโรงเรียนของไทยมีประสิทธิภาพมากในการสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังอำนาจ คิดเองไม่เป็น ขาดทักษะในการปรับตัว ฯลฯ

ตกลงโรงเรียนของไทยมีประสิทธิภาพสูงหรือห่วยสุดกันแน่?

คำถามเช่นนี้เป็นคำถามลวง แต่เวลาเอามาวางข้างกันมักจะชวนให้คิดอย่างยิ่ง ก็เพราะว่าทั้งสองคำถามผู้วิจารณ์มีเกณฑ์อยู่ในใจว่าระบบการศึกษาและโรงเรียนน่าจะสามารถสร้างบุคลากรและบ่มเพาะประชากรให้เป็นพลเมืองที่แข็งแกร่ง หรือ “active citizen” ได้

ดังนั้น เมื่อโรงเรียนประสบความสำเร็จอย่างมากในการผลิตพลเมืองที่คิดไม่เป็น เชื่อฟังอำนาจ หรือจมปลักอยู่กับ

อุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่เป็นยากล่อมประสาทที่ทำให้คนคิดไม่เป็น เปลี่ยนแปลงยาก และไม่เป็นตัวของตัวเอง ความสำเร็จ พรรคนี้จึงเป็นความล้มเหลวของระบบการศึกษาและโรงเรียนไทยอย่างยิ่ง

ประเด็นน่าคิดต่อไปมีอยู่ว่าระบบการศึกษาของไทยและโรงเรียนไทยมีรากฐานมาแต่ต้นที่ต้องการสร้างพลเมืองที่แข่งขันหรือไม่ หรือเป็นความคาดหวังของเราท่านในสมัยนี้

ถ้าหากเราย้อนไปถึงระยะแรกของระบบการศึกษาและโรงเรียนสมัยใหม่ของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5-7 จะพบว่ารัฐต้องการให้ระบบการศึกษาสร้างพลเมืองที่มีทักษะความรู้ความสามารถเหมาะสมกับกิจการของรัฐสมัยใหม่ แต่เป็นพลเมืองที่เชื่อฟังรัฐ ไม่กระด้างกระเดื่อง อยู่ในระเบียบวินัยและศีลธรรมอันดีของสังคม รัฐพยายามควบคุมการศึกษาให้เป็นแบบนี้

ดังนั้น ทุกวันนี้ทันทีที่เห็นวลีทำนอง “ระเบียบวินัย” “ศีลธรรมอันดีของสังคม” และ “ทุกคนควรรู้จักและทำหน้าที่ของตน” ซึ่งเป็นสิ่งที่ระบบโรงเรียนตอกย้ำเสมอมา เราก็รู้ทันทีว่าระบบการศึกษาและโรงเรียนแบบนี้อยู่บนฐานปรัชญาการศึกษาคนละอย่างกับการสร้างพลเมืองที่แข่งขันตามความมุ่งหมายของระบบการศึกษาในระบอบเสรีประชาธิปไตย ซึ่งต้องการพลเมืองที่เป็นตัวของตัวเอง หวงแหนสิทธิเสรีภาพ เพราะเชื่อว่าพลเมืองแบบนี้จึงจะมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆ ของสังคมอย่างเข้มข้น จึงจะผลักดันสังคมให้ปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อย ๆ

ตรงกันข้าม แนวคิดของรัฐบาลไทยต้องการพลเมืองที่รู้ “หน้าที่” ของตน ทำตัวน่านรักในกรอบของอำนาจ เคารพเชื่อฟังรัฐ เป็นอย่างดี เดินตามอำนาจรัฐที่เป็นคุณพ่อรู้ดีผู้รู้ว่าความเปลี่ยนแปลงอย่างไหนดีและไม่ดี

วิชาสังคมศึกษาบนฐานปรัชญาคนละประเภทและมีความมุ่งหมายคนละอย่างจึงย่อมแตกต่างกัน

ครั้นวิชาสังคมศึกษาในระบบของไทยตามที่เป็นมาจนถึงปัจจุบันนั้น เจอกับกระแสลมของการเปลี่ยนแปลง พลเมืองมีความรับรู้กว้างขวางขึ้น ต้องการมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง ตามวัฒนธรรมประชาธิปไตย ในขณะที่รัฐอำนาจนิยมเริ่มเสื่อมถอยลง เราจึงได้ยินเสียงเรียกร้องการอบรมบ่มเพาะบุตรหลานของเราให้เป็นพลเมืองที่เข้มแข็งและแข็งขัน เป็นเป็นตัวของตัวเอง รู้จักทั้งสิทธิและหน้าที่ของตัวเอง อีกทั้งยินดีที่จะมีบทบาทร่วมสร้างความเปลี่ยนแปลงให้ส่วนรวมดีขึ้น

ความปรารถนาดังกล่าวต้องเผชิญกับความยากลำบากหลายชั้น คงจะเป็นการเอามะพร้าวห้าวมาขายสวนมาพูดกับครูสังคมศึกษาในที่นี่ แต่ขอให้ถือว่าเป็นการทบทวนให้ผู้อ่านทั่วไปพอเข้าใจ

ไม่กี่ปีก่อน ผมมีโอกาสศึกษาวิจัยว่าควรจะต้องปรับปรุงการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับมัธยมของไทยอย่างไร จึงทำให้ผมเรียนรู้เกี่ยวกับการเรียนการสอนสังคมศึกษาในต่างประเทศ ทั้งหลักสูตร แผนการสอน ประเด็นสำคัญในระดับชั้นต่างๆ ทั้งของวิชาประวัติศาสตร์และสังคมศึกษาโดยรวม (เพราะ

ในระดับมัธยมแทบทุกแห่งในโลก วิชาประวัติศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมศึกษา ซึ่งรวมถึงเศรษฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และความรู้เกี่ยวกับพลเมืองด้วย)

ผมจึงตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปวิชาประวัติศาสตร์และสังคมศึกษา แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าหากไม่ปรับเปลี่ยนการเรียนการสอนวิชา “การใช้ภาษาและวรรณกรรม” ไปด้วย เพราะการอ่านเป็นเขียนได้ โดยเฉพาะการอ่านจับใจความให้เป็น การอ่านอย่างวิเคราะห์ตีความได้ และการเขียนเพื่อนำเสนอความคิดความเห็นของตนได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายที่นักเรียนควรสามารถทำได้เมื่อจบระดับมัธยมปลายนั้น เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออกจากการเรียนรู้สังคมศึกษา

กล่าวเฉพาะ “ทักษะประวัติศาสตร์” ซึ่งเป็นเป้าหมายเฉพาะของวิชาประวัติศาสตร์ (และเป็นเป้าหมายที่สำคัญยิ่งกว่าความรู้ว่าบรรพบุรุษสตรีของเราทำอะไรมาก่อน) ก็แทบไม่สามารถเป็นไปได้เลยหากการเรียนการสอนวรรณคดี และสังคมศึกษาแขนงอื่นๆ อย่างภูมิศาสตร์ ไม่เข้มข้นตามไปด้วย

ดังนั้น แม้เราตระหนักดีว่าสังคมศึกษาจะทะลุทะลวงให้ได้เป็นภารกิจใหญ่มากและยากด้วย แต่เราทุกคนรู้ดีเช่นกันว่า ลำพังการเปลี่ยนแปลงวิชาสังคมศึกษาในตัวเองยังแสนยาก ยังจะต้องกระทำอย่างเกี่ยวพันกับวิชาอื่นๆ ซึ่งนอกเหนือการควบคุมของเราก็ยิ่งยากขึ้น

ยิ่งไปกว่านั้น การเปลี่ยนวิชาสังคมศึกษาเป็นอย่างเดียว

กับการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงการศึกษาของไทยให้พ้นจาก “กะลา” ที่รัฐไทยครอบไว้เพื่อสร้างเยาวชนให้เชื่อฟังอำนาจรัฐ หากไม่ผ่านการปฏิรูปครั้งใหญ่ตั้งแต่ปรัชญาและความมุ่งหมาย ของระบบการศึกษา ก็คงยากจะเปลี่ยนแปลงวิชาสังคมศึกษา ให้สอดคล้องกับพลวัตของโลกปัจจุบัน

และนอกจากนี้ ความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิชาสังคมศึกษาที่ประสบชะตากรรมไม่ต่างไปจากความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงสารพัดระบบอื่นๆ ในประเทศไทย ซึ่งเจอกับแรงต้านอย่างหนักจากรัฐและพลังฝ่ายอนุรักษนิยม กุญแจของการปฏิรูปการศึกษาขึ้นอยู่กับที่การปลดล๊อคทางการเมือง เพื่อลดอำนาจของรัฐบาลหรือชนชั้นนำผู้ครองอำนาจหลักในสังคมนี้

เราไม่ได้กำลังพูดถึงการถอนรากถอนโคนหรือล้มสถาบันใดๆ ทั้งสิ้น แต่เรากำลังพูดถึงการเปิดโอกาสให้กับความคิดใหม่ จินตนาการใหม่ ทางเลือกใหม่ๆ ที่ไม่ใช่การแก้ปัญหาแบบปะชุนทีละจุด ๆ เปิดโอกาสให้กับการเปลี่ยนประเทศอย่างมีความหวัง ให้กับการปฏิรูปสังคมหลายด้านรวมทั้งการศึกษาด้วยอย่าง สอดคล้องกัน หรือที่เรียกว่าการเปลี่ยนระบบหรือโครงสร้าง นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ความพยายามรักษาสถานะเดิมก็หลีกเลี่ยง การปรับตัวไม่ได้ การสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังเป็นไปไม่ได้เลยหาก ไม่สร้างพลเมืองที่มีความสามารถ (แต่เชื่อฟังหรืออยู่เป็น) ไป ด้วย อันที่จริงความมุ่งหมายและปรัชญาสองแบบดังกล่าวดำรง อยู่ไปด้วยกันในทุกระบบในระดับหนึ่ง ไม่ใช่เป็นอย่างหนึ่งอย่าง

สัมบูรณ์และอีกอย่างเหลือเป็นศูนย์

ดังนั้น แม้ระบบการศึกษาและโรงเรียนของไทยมุ่งหมายไปทางหนึ่ง ย่อมสามารถมีครู นักเรียน ผู้บริหารระดับต่างๆ ที่มี ความโน้มเอียงไปอีกทาง หรือถึงกับ “นอกคอก” ได้เสมอ

กล่าวอีกอย่างได้ว่า ไม่เคยมี “กะลา” ที่ครอบได้จนสนิท จนไม่มีทางฝ่าทะลุไปได้

หนังสือ “สังคมศึกษาทะลุกะลา” เล่มนี้ ยิ่งฉายให้ผมมองเห็นทั้งความอัดอั้นตันใจ ความพยายาม ความปรารถนาดี และความหวังของครูผู้สอนสังคมศึกษาระดับมัธยม เห็นทั้งความต้องการทะลุกรอบออกไปจากสังคมศึกษาแบบเดิมๆ ที่เป็นอยู่ ทั้งด้วยการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ ทางสังคมศาสตร์ด้วยตัวเอง ด้วยการเรียนรู้แนวคิดทางการศึกษา และพยายามสร้างสรรค์วิธีการสอนใหม่ๆ ดังที่เห็นได้ในหลายบทความในหนังสือเล่มนี้

ความมุ่งหมายของความรู้และวิธีการสอนใหม่ๆ ก็เพราะต้องการปลูกฝังให้นักเรียนช่างสงสัย ตั้งคำถาม และพยายามหาคำตอบด้วยตัวเอง ซึ่งจะหล่อหลอมให้นักเรียนคิดเป็นและเป็นตัวของตัวเอง ตามเป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองที่เข้มแข็ง

แต่ดูเหมือนความพยายามดังกล่าวนั้น มักถูกขัดขวางต่อต้านตลอดเวลาจากรัฐราชการและชนชั้นนำหัวเก่าขวาสุดกู่ ยิ่งกว่าอนุรักษนิยม (เพราะแนวคิดอนุรักษนิยมยอมรับการเปลี่ยนแปลง)

บ่อยครั้งเรารู้สึกว่าก้าวไปข้างหน้าหนึ่งก้าว จากนั้นถอย

หลังสองก้าว ไม่ว่าจะด้วยการรัฐประหาร หรือการร่วมมือระหว่าง พรรคอนุรักษ์นิยมกับกลไกของรัฐพันลึกอย่างในการเลือกตั้ง 2569 ผมได้แต่หวังว่าเราทำนอย่างอดใจ อย่าสลดทิ้งความหวัง ว่าสังคมไทยดีกว่านี้ได้

มีคนถามผมอยู่เรื่อยๆว่าผมท้อบ้างหรือไม่ ขอเรียนตามตรงว่านับครั้งไม่ถ้วนแล้ว

เรามักมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงระหว่างที่กำลังสั่งสม เราจะเห็นก็ต่อเมื่อมันเผยตัวออกมา แต่หากถอยห่างจากข่าวสารรายวันออกมามองย้อนดูความเป็นไปของสังคมและผู้คนอย่างรวมๆ เราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เราไม่ได้สังเกตเห็น ตัวอย่างเช่น ความยอมรับ LGBTQ+ ก็เกิดขึ้นได้ ทั้งๆ ที่ไม่กี่ปีดูจะเป็นสิ่งเกินคาดฝัน

อีกตัวอย่างก็คือ คนรุ่นผมโตมากับความเชื่อฝังหัวว่า ประเทศไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมและยากจน เป็นทุนนิยมด้อยพัฒนาถึงศักดิ์ดินาที่ดั้นแบบขลุๆ ชลัๆ ยังไงก็คงหลุดจากกับดักความยากจนไม่ได้ ในวงวิชาการจึงวิเคราะห์อธิบายกันยกใหญ่ว่าทำไมทุนไทยจึงไม่โต ทำอย่างไรจึงจะพ้นความยากจนด้อยพัฒนา

แต่แล้วการเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นโดยที่เราไม่รู้ตัว เกิดขึ้นในระยะระหว่างที่นักวิชาการกำลังอธิบายสภาวะถึงศักดิ์ดินาถึงทุนนิยมที่ด้อยพัฒนานั้นแหละ เรามารู้ว่าประเทศไทยพ้นจากการเป็นสังคมเกษตรกรรมเป็นหลักไปแล้วหลังการเปลี่ยนผ่านเริ่มไปแล้วกว่า 10 ปี จนในที่สุดทุนไทยเติบโตมากจนไปติดกับ

ด้กรายได้ปานกลางแทน ผู้คนร่ำรวยขึ้นจนเห็นได้ชัด นักวิชาการบางคนที่ร่วมถกเถียงเรื่องทุนด้อยพัฒนาได้ดิบดีไปทำงานให้กับซีพี แม้ว่าความยากจนยังหนักหน่วงในหมู่ชนชั้นล่าง แต่นั่นก็เพราะความเหลื่อมล้ำ ไม่ใช่เพราะไทยยังเป็นกึ่งศักดินา

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมวิทยาของประชากรดังกล่าว มีผลต่อการเลือกตั้งด้วย ประชากรที่ต้องพึ่งพาระบบอุปถัมภ์ บวกกับการไม่กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น สองปัจจัยนี้บวกกันเป็นพื้นฐานของความสำเร็จของประชาธิปไตยแบบบ้านใหญ่ ไม่ว่าจะระดับชาติหรือท้องถิ่น ไม่ว่าจะระดับเจ้าหรือเจ้าพ่อ สภาวะเช่นนั้น กำลังเปลี่ยนแปลง แม้ว่ามองในระยะสั้นๆ อาจจะไม่เห็นเลยก็ตาม

ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่ระบบหรือโครงสร้างถ้าหากไม่มีคนลงมือกระทำ แต่ไม่มีการลงมือกระทำใดที่จู่ๆ จะบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้โดยไม่มีการสั่งสมมาก่อนหน้านั้น ครูผู้สอนสังคมศึกษา นักกิจกรรมผู้รณรงค์ในประเด็นสารพัดที่มุ่งมันต่อสู้ให้ผู้คนตระหนักในเรื่องนั้นๆ รวมทั้งผู้พยายามก่อตั้งพรรคการเมืองเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงสังคมไปอย่างช้าๆ เหล่านั้น คนเหล่านี้คือผู้สั่งสมเงื่อนไขแก่การเปลี่ยนแปลงสำคัญในที่สุด

คุณอิงชีพ หรือ “เป่า” กลุ่ม iLaw เคยบอกว่าเขาไม่เคยชนะสักครั้ง (ประชามติ “เห็นชอบ” ในปี 2569 เป็นครั้งแรกที่เขาชนะ) แต่ผมขอยืนยันว่า iLaw ชนะทุกครั้งที่ยุทธรงค์ เพราะในความพ่ายแพ้ทุกครั้ง มีผู้คนจำนวนมากขึ้นทุกทีที่รับรู้ เดิบโต

ขึ้น เป็นพลเมืองที่ตื่นรู้และแข็งขัน จนทุกวันนี้ คนไทยเชื่อถือ iLaw มากกว่า กกต. ไปแล้ว

ประวัติศาสตร์มักเล่นตลกเช่นนี้แหละ คนที่มุ่งมั่นบากบั่น สั่งสมการเปลี่ยนแปลงเล็กๆ มักไม่ได้สัมผัสความสำเร็จ เพราะตามปกติการเปลี่ยนแปลงมักเกิดขึ้น “ในรุ่นถัดๆ ไป”

ครูสังคมศึกษาอาจไม่นึกว่านักเรียนที่ตนเคยสอนคนไหน กำลังขะมักเขม้นทำงานกับ iLaw ศูนย์ทนายฯ หรือประเด็นอื่นๆ ที่เขาแคร์ เรามักไม่ตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของหนังสือหนึ่งเล่ม เพลงหนึ่งเพลง การรณรงค์หนึ่งครั้ง ... นักเรียนไม่กี่คนในแต่ละชั้นปี แต่ละรุ่น เพราะจังหวะการเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองมากหรือน้อยเป็นเรื่องเข้าใจยาก คนเรามักคิดว่ามันเป็นลำดับที่ละนิดราวกับเป็นบัญญัติไตรยางศ์ แต่ในความเป็นจริงนั้นท่ามกลางความก้าวหน้ามีการถอยหลัง ท่ามกลางความพ่ายแพ้และดูไม่เหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลง กลับเติมไปด้วยความสำเร็จเล็กๆ ที่รอวันปะทุ และการเปลี่ยนแปลงสำคัญแทบทุกครั้งมักมาถึงโดยมิได้คาดหมายหรือเราได้สังเกตเลย ว่ากำลังจะเกิดขึ้น

ไม่กี่ปีก่อน ผมกับเพื่อนหลายคนบ่นกันมากกว่านักศึกษาสมัยนี้ไม่ตื่นตัวเลย หลังจากนั้นไม่กี่เดือนขบวนการเยาวชน 3 นิ้วก็ปรากฏตัวขึ้น แต่ทว่าในขณะที่ผู้คนตื่นตื่นมีความหวังว่า “ให้มันจบในรุ่นเรา” ไม่นานนักหลังจากนั้น ขบวนการเยาวชนก็ถูกกดปราบจับเข้าคุกกันเป็นแถว กระแสลดลงอย่างอธิบายได้ยาก

ผมโชคดีที่แทบทุกครั้งที่ผมท้อแท้ ผมมักจะพบเรื่องราวของคนที่ไม่ยอมแพ้ ทำให้ผมต้องทำทนายตัวเองว่าเราจะต้องผ่านช่วงท้อแท้ไปได้ ทำอย่างนี้มานับร้อยครั้งจนกระทั่งเป็นปกติของชีวิตไปแล้ว

ผมอ่าน “สังคมศึกษาทะเลาะลา” ด้วยความรู้สึกมีความหวัง หนังสือเล่มนี้ทำให้ผมรู้สึกว่าอุปสรรค “ทะเลาะลา” นั้นอาจจะไม่เหมาะ เพราะมันมีช่องมีรูเต็มไปหมด ทำให้ผมอยากเห็นก้าวต่อไปของครูและผู้ที่เกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยม ว่า นอกจากทำหนังสือเล่มนี้และทำนองเดียวกันแล้ว อะไรคือโครงการต่อไปและก้าวต่อไปของทุกท่านที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเล่มนี้

อันที่จริง หนังสือเล่มนี้สะท้อนประเด็นและความคิดที่มาจากขบวนการเยาวชน 2563 ค่อนข้างมาก ในขณะที่โลกเปลี่ยนไป สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ที่สำคัญก็คือวิชาการเกี่ยวกับสังคมก็เดินหน้าไม่หยุดเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ในขณะนี้วิชาการสังคมศาสตร์กำลังเปลี่ยนไปอย่างสำคัญ เกิดจากความตระหนักว่า “สังคม” มิใช่หมายถึงเพียงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กันเองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์มากมายอีกด้วย เช่น สัตว์ พืช ป่าเขา ภูมิอากาศ ฯลฯ รวมถึงสิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีสารสนเทศที่มนุษย์สร้างขึ้นเองแต่กลับมีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ได้

ถ้าหากผู้เกี่ยวข้องและครูผู้สอนทั้งหลายสร้างสรรค์เวทีที่สามารถเป็นสนามแลกเปลี่ยนความคิดใหม่ๆ และวิธีการสอน

ที่น่าสนใจซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อวิชาสังคมศึกษาไปได้เรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง อย่างที่เห็นในหลายบทความในหนังสือเล่มนี้ ก็คงจะยิ่งน่าสนใจยิ่งขึ้นไปอีก เวทีแลกเปลี่ยนดังกล่าวน่าจะผลักดันความเปลี่ยนแปลงในหลักสูตรและการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาได้ และน่าจะเป็นพลังผลักดันการเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาไทยได้อีกด้วย

แม้การเลือกตั้ง 2569 เพิ่งจะผ่านไปไม่นาน หลายคนอาจยังผิดหวังค้างอยู่ แต่ “สังคมศึกษาทะลุทะลวง” กลับบอกผมว่า ความหวังแทรกอยู่ทุกอณูทุกวงการที่ยังมีพลเมืองที่เข้มแข็ง อย่างเพื่อนครูและนักการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษาผู้ทำหนังสือเล่มนี้ คนที่ยังคงมุ่งมั่นตั้งใจแบบนี้มีอยู่ในทุกวงการ

ธงชัย วินิจจะกุล

15 กุมภาพันธ์ 2569

บทนำ

นางเยาว์ นาวรัตน์



ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 “สังคมศึกษา” เป็นความรู้บริสุทธิ์มากที่สุดทีเดียว หมายถึง หมวดหมู่ของวิชาที่เกี่ยวกันพันกับชีวิตผู้คนในหลายองค์ประกอบของชีวิต เช่น วิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม หมวดวิชานี้เริ่มปรากฏในหลักสูตรชั้นประถมศึกษาของชาติเมื่อ พ.ศ. 2491 แม้ว่าความรู้บางตัว เช่น พงศาวดารและภูมิศาสตร์ ได้เรียนมาก่อนหน้านี้แล้ว หวังปัจจุบัน หมวดสังคมศึกษาขยายใหญ่ขึ้น รวบรวมสาระวิชาย่อยๆ เช่น วิชาศาสนา กฎหมาย และ เศรษฐกิจ (พอเพียง) มาเข้าพวกด้วย การเรียนการสอนสังคมศึกษานั้นมีทุกระดับชั้น เริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 คำนำนักการเรียนรู้อีก 2 ชั่วโมงต่อสัปดาห์และเพิ่มเป็น 6 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

เป้าประสงค์หลักของสังคมศึกษาไทยนั้นมิใช่เพื่อศึกษาความรู้ข้างต้นในเชิงวิชาการ ทว่าสอนแบบท่องจำและให้เชื่อในความเป็นสัจจะของความรู้ มุ่งเน้นใช้ความรู้เฉพาะพันธุ์ “พลเมืองดี” เชิงศีลธรรม ส่วนบริบทนานาชาติ อาทิ สหรัฐอเมริกา “Social Studies” ซึ่งเป็นสาขาวิชาหลักของหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียน ตั้งแต่ ค.ศ. 1916 พบว่า ต้องการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมความเป็นพลเมืองในตัวเด็กเช่นกัน ทว่าไม่ยึดติดกับหลักศาสนาใด ศาสนาหนึ่ง ส่วนความรู้ประวัติศาสตร์ของการมีชาติ มีลักษณะเชิงวิชาการมากกว่าประวัติศาสตร์ความเชื่อ การสอนเปิดให้ถกเถียงถึงที่มาของข้อมูล โต้แย้งความเห็นและการตีความได้อย่างไรก็ตาม ในปลายศตวรรษที่ 20 วิถีชีวิตผู้คน อุดมการณ์ สังคม ความเป็นชาติ และความเป็นพลเมืองแตกผลิออกไปจากอดีต หลักสูตรสังคมศึกษาหลายประเทศจำเป็นต้องขยับปรับตัวเพื่อโอบอุ้มโลกและพลเมืองในศตวรรษใหม่ ความรู้ในสังคมศึกษาเริ่มแตกออกเป็น 2 องค์คาพยพ คือ สาระความรู้ทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ชาติและสาระการพัฒนาสมรรถนะตัวตนพลเมืองชาติและโลก สังเกตจากประเทศไทย ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 20 หมวดสังคมศึกษาดกเป็นพื้นที่ช่วงชิงของชุดอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมและเสรีนิยมค่อนข้างรุนแรง หลากๆ บทความในหนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นถึงข้อโต้แย้งดังกล่าว นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่ในระยะหลังส่งอิทธิพลมากขึ้น เพื่อแสวงหาปรัชญาการศึกษาแนววิพากษ์และหลังสมัยใหม่ในพื้นที่หลักสูตร การสอน และตำราวิชาการ รวมทั้งตั้งคำถามต่อ

อัตลักษณ์ครู การสอน และขอบข่ายความหมายของสังคมศึกษา ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตย หนังสือ “สังคมศึกษา ทะลุทะลวง” ซึ่งรวมบทความทั้งหมด 10 บท เป็นงานวิชาการของ คนรุ่นใหม่ที่ถูกกลืนอยู่ในการสอนสังคมศึกษาทั้งก่อนและใน ระดับอุดมศึกษา ทว่าได้ผลิตงานนอกขอบสังคมศึกษาไทยที่ พบเห็นดาษดื่น เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้ คิดว่ามีจุดเด่นที่ได้ค่อยๆ แยมประตูบานเล็กๆ เปิดสนทนาแบบตรงไปตรงมากับผู้อ่านกับ สภาวะแช่แข็งของเป้าประสงค์และขอบข่ายความรู้ และการสอน สังคมศึกษาที่ “มัดตราสังผู้เรียนไว้กับอดีต สร้างปัจจุบันให้เงียบ ไร้จินตนาการถึงโลกใบใหม่”

หนังสือ “สังคมศึกษาทะลุทะลวง” สร้างประเด็นถกเถียง เรื่องความรู้ใน 2 ประเด็นใหญ่ คือ ความรู้ในหลักสูตรและการ สอนสังคมศึกษา แซมเข้ามาบ้าง คือ อัตลักษณ์ และความเป็น ผู้กระทำการของครู ดังนั้นเพื่อสะดวกต่อผู้อ่าน หนังสือได้แบ่ง เป็น 3 ภาค อย่างหลวมๆ

ภาค 1 ของหนังสือ “ชำแหละทะลุทะลวง” ผู้เขียนทั้งหมดเป็น นักวิชาการตัวตึงในศาสตร์สังคมศึกษา สถาบันครุศาสตร์ศึกษา ไทย

ภาคนี้เปิดตัวด้วยงานของอรุณชณม์ สัจจะพัฒนกุล เรื่อง “สังคมศึกษาในยุคเปลี่ยน (ไม่) ผ่าน: การสอนเพื่อช่วงชิงความ- หมายจากเส้นเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่เส้นทางประชาธิปไตย บทความเปิดมุมมองการรับรู้ของผู้อ่านด้วยคำถามชวนป่วน เริ่มจากชวนช่วงชิงนิยามความหมายของสาระวิชาสังคมศึกษา

ใหม่ ที่ทำปัจจุบันให้เจ็บ เพื่อนำผู้เรียนกะเทาะกะลาสู่ฟากฟ้า ประชาธิปไตย และปิดท้ายในท่วงทำนองว่าการสอนสังคมศึกษามีชิ้นงานเชิงเทคนิค สร้างการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความคิดของบุคคล ศาสนา และจริยธรรม แต่เป็นศาสตร์การสอนย้อนเกล็ด เพื่อให้ผู้เรียนได้ทบทวนตำแหน่งแห่งที่เป็นผู้กระทำการ สถาปนาความเป็น “พลเมืองอันตราย (Dangerous Citizens)” ต่อชนชั้น นำ ร่วมสร้างความปกติเส้นทางประชาธิปไตย

บทความถัดมา “กษัตริย์นิยมในสังคมศึกษา พระราชอำนาจนำในหลักสูตรและข้อสอบโอเน็ต” โดยภิญญพัณฑ์ พจนะลาวัฒน์ ซึ่งเขียนงานด้านกษัตริย์นิยมศึกษาอยู่เนืองๆ งานชิ้นนี้ นำผู้อ่านเข้าสู่โลกความรู้สังคมศึกษาใน “แนวคิดแบบกษัตริย์นิยม” ซึ่งได้ปฏิบัติกรเข้มข้นนับตั้งแต่พุทธทศวรรษ 2500 กระทำผ่านตัวชี้วัดและข้อสอบโอเน็ต ที่ล้วนตอกย้ำการเล่าเรื่องแบบปลายปิด เน้นการท่องจำและฝึกฝนเด็กให้เชื่อในความ เป็นสมมติเทพขององค์อธิปัตย์ บทความมุ่งทบทวนเป้าประสงค์ ของสังคมศึกษา โดยอ้างอิงงานของอันโตนิโอ กรัมซี ที่เสนอว่า “หากจะเอาชนะชนชั้นปกครองจะต้องเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ไปสู่ Good Sense การมองโลกแบบใหม่” ทว่าการสอนสังคมศึกษาทุกระดับชั้นที่มีลักษณะเป็นการศึกษาแบบฝากธนาคารนั้นจะ สร้างเรื่องเล่าใหม่ได้อย่างไร

ภาค 1 ของหนังสือ ปิดท้ายด้วยงาน “ทบทวนการสอนกฎหมายในวิชาสังคมศึกษามานานนิติ(อ)ธรรม” ของรพีพรรณ จักรสาน ที่เปิดประเด็นคำถามต่อการเรียนการสอนวิชากฎหมาย

ในโรงเรียนในท่วงทำนองชวนขบคิด “จะสอนกฎหมายในโรงเรียนอย่างไร ให้ส่งผลต่อการสร้างพลเมืองและการสร้างสังคมที่เป็นธรรม” คำถามชวนถกนี้อุบัติขึ้นเมื่อการสอนสังคมศึกษาแหวกว่ายอยู่ในประเทศที่ระบอบยุติธรรมบิดเบี้ยวพังภินท์ มีอาจเป็นเสาหลักค้ำยันความเป็นธรรมต่อปวงราษฎรได้เสมอหน้า

ภาค 2 “ส่องนอกกะลา” เปิดกรู “การสอนสังคมศึกษาผ่านมุมมองเชิงวิพากษ์” โดยออมสิน จตุพร นักวิชาการครู-ศาสตร์ศึกษาเชิงวิพากษ์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เปิดประเด็นในบทความ “แนวคิดหลังอาณานิคมกับการสอนสังคมศึกษา: กรอบความคิดและแนวปฏิบัติในการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลก” ออมสินสร้างข้อเสนอไม่อ้อมค้อมให้เว้นวรรคการเขียนพลเมืองดีเชิงจริยธรรมสู่การปลุกปั้นพลเมืองโลก ผู้กระทำการที่ตื่นรู้ใคร่ครวญ โดยชวนนักครูศาสตร์ศึกษาอ่านและวิพากษ์ความรู้และการสอนสังคมศึกษาใหม่ผ่านมุมมองหลังอาณานิคม สร้างกลวิธีปลุกเร้าผู้เรียนเชื่อมโยงประสบการณ์ในบริบทท้องถิ่นสู่อาณาบริเวณโลกใบใหญ่ ผ่านการอ่านภาพแทน “ความเป็นตะวันตก-ตะวันออก” บทความนี้ให้น้ำหนักค่อนข้างมากกับแนวการสอนสังคมศึกษาเชิงวิพากษ์ด้วยเครื่องมือแนวคิดหลังอาณานิคมนับสิบชิ้น เช่น การอ่านประสานเสียง (Contrapuntal Analysis) ซึ่งเป็นวิธีอ่านตัวบทแบบโต้กลับ (Reading Back) เพื่อให้เสียงคนเล็กคนน้อยสะท้อนดังขึ้นและโต้กลับต่อวาทกรรมหลัก

อีก 2 บทความถัดมา “การสืบสอบเชิงปรัชญาในฐานะ

‘ทางเลือก’ และ ‘ทางออก’ ของชั้นเรียนสังคมศึกษา” ของภิ
อาภรณ์เอี่ยม นักวิชาการอิสระที่ลุ่มหลงงานด้านการศึกษาและ
การตื่นรู้ของพลเมือง และ “ที่ใดมีเรื่องเล่า ที่นั่นมีสังคมศึกษา”
ของอรรถพล ประภาสโนบล อดีตครูสอนสังคมศึกษา นักศึกษา
ปริญญาเอก ณ มหาวิทยาลัยครูแห่งชาติไต้หวัน งานทั้ง 2 ชิ้น
มีน้ำเสียงของการศึกษาเชิงวิพากษ์เช่นกัน ภิ อาภรณ์เอี่ยม ได้
นำผู้อ่านสู่ศาสตร์การสอนสังคมศึกษาแบบ “ชุมชนการสืบสอบ
เชิงปรัชญา (Community of Philosophical Enquiry-CoPE)”
เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองประชาธิปไตยของผู้เรียน CoPE มี
ความน่าสนใจทั้งในฐานะทางเลือกและทางออกของงานสอนใน
ชั้นเรียนสังคมศึกษายุคใหม่ เนื่องจากผู้เรียนเป็นเจ้าของชุมชน
การเรียนรู้และร่วมสร้างบทสนทนาอย่างซึ่งขัง ส่วนงานของ
อรรถพล ประภาสโนบล ที่ปิดท้าย ภาค 2 ชีขวนมองสังคมศึกษา
ในฐานะศาสตร์แห่งการเล่าเรื่อง “ที่ใดมีเรื่องเล่า ที่นั่นมีสังคม
ศึกษา” ทว่าพลเรียนหน้าใหม่ อาทิ ทายาทแรงงานข้ามชาติจาก
ประเทศเพื่อนบ้านนั้นกลับมีลมหายใจที่ปราศจากเรื่องราวให้เล่า
อรรถพลตั้งคำถามปลายเปิดต่อครุศาสตร์ศึกษาว่าถ้า “งานการ
สอน” ถูกทำให้เป็นงานทางการเมือง (Teaching as political
work) แล้ว ครูผู้กระทำการสอนย่อมพึงเห็นอำนาจในการ
ตัดสินใจว่าอะไรคือสิ่งที่นักเรียนควรเรียนรู้ รวมไปถึงเสียงของ
ใคร ประวัติศาสตร์ของใคร ภาษาของใคร เรื่องราวของใครที่จะ
ได้ถูกเล่าออกมา

ภาค 3 “ทะเลาะลา” มีบทความ 4 บท ต่างมีจุดร่วมกันที่

ต้องการเปิดพื้นที่การสอนสังคมศึกษาโอברับทั้งความเป็นสห-
ศาสตร์และประเด็นทางสังคมใหม่ๆ ณ ห้วงยามปัจจุบันกาล เช่น
ประเด็นความเป็นธรรม เพศสภาพ ประชาธิปไตย และปัญหา
สังคมต่างๆ ที่ร้อยรัดชีวิตของผู้เรียน สังคมศึกษามีใช้พื้นที่
ความรู้ที่ลอยตัวเหนือชีวิตผู้เรียนสามัญชน ผู้เขียนในภาคสุดท้าย
เป็นครูนักเคลื่อนไหวและสอนสังคมศึกษาในโรงเรียนสาธารณะ
(Public School)

ธนาวรรณ สุวรรณपाल หรือครูทิว ใน “สังคมศึกษาเพื่อ
ความเป็นธรรม” ชวนผู้อ่านตั้งคำถามต่อความรู้สังคมศึกษาว่า
ทำไมแค่แข็งอยู่ในอดีต ปฏิเสธการมีอยู่ของปัจจุบัน ผู้เขียนเสนอ
ให้สังคมศึกษาเป็นความรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเป็นธรรม
ทางสังคม หลายช่วงตอนที่บทความชี้ให้เห็นว่า สังคมศึกษา
ยังขาดเรื่องเล่าเกี่ยวกับสังคมประชาธิปไตย บทความถัดมา
“เปลี่ยนยาขมให้หอมหวาน: สอนวิชาศาสนาด้วยการถกเรื่องความ
เป็นธรรมและพลเมืองโลก” เขียนโดยธัญญา ต่อชีพ ผู้เขียน
เริ่มจากวิพากษ์ขอบข่ายความรู้สังคมศึกษาที่ไม่มีท่าทีปรับ
เปลี่ยนการสอนเพื่อเพาะพันธุ์พลเมืองโลก นอกจากนี้วิทยายัง
ขยายขอบ “ความเป็นธรรม ความเท่าเทียม ทั้งในฐานะอุดมการณ์
และจริยธรรมการอยู่ร่วมกันของสังคมสมัยใหม่” ส่วน “สังคม-
ศึกษาเพื่อสร้างจินตนาการใหม่” ของปาริชาติ ชัยวงษ์ นั้นมี
น้ำเสียงเช่นเดียวกับ 2 บทความที่มุ่งหวังจะแปรเปลี่ยนพื้นที่การ
สอนสังคมศึกษาให้โอברับประเด็นทางสังคมใหม่ๆ ที่ร้อยรัดชีวิต
ของผู้เรียน โดยเฉพาะเพศสภาพและประชาธิปไตย หนังสือ

ปิดท้ายด้วยบทความ “สู่ประวัติศาสตร์แห่งอนาคต” ของภาคิน นิมนานนรงค์ ภาคินเป็นครูสอนในสาระวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา ทว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ ในบทความชิ้นนี้ ภาคินใช้กลวิธีเขียนแบบหลังอาณานิคม ผ่านเรื่องเล่าและน้ำเสียงโต้กลับเพื่อเผยให้เห็นว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตและตัวตนของปัจเจกนั้นสัมพันธ์กันอย่างไร ผู้เขียนเสนอการสอนแบบรื้อสร้างความทรงจำเก่าในทำนองว่า ถ้าการสอนประวัติศาสตร์คือการออกแบบเค้าโครงการรับรู้และสร้างความทรงจำร่วมผ่านเรื่องเล่าชุดหนึ่งแล้ว การถอนการรับรู้และสร้างความทรงจำร่วมใหม่ของพลเมืองย่อมต้องกระทำผ่านเรื่องเล่าชุดใหม่ บทความปิดท้ายให้หนังสือ “สังคมทะเลาะลา” ด้วยคำถามเบาๆ ว่า “เพราะฉะนั้นใครควบคุมเรื่องเล่าได้จึงควบคุมความทรงจำได้ ใครควบคุมความทรงจำได้จึงมักควบคุมผู้คนได้ด้วย”

คุณูปการของหนังสือ “สังคมศึกษาทะเลาะลา” นอกจากสร้างความแปลกใหม่โดย “คิดและเขียน” จากนั้นวิชาการการศึกษาเชิงวิพากษ์ตัวตึงจำนวนหยิบมือเดียวแล้ว งานเขียนได้เริ่มต้นชวนผู้อ่านในแวดวงการศึกษาและสังคมศึกษาตั้งแต่

1. จะทบทวนเป้าประสงค์โครงเรื่องเล่าหลักที่ชาติจินตนาการต่อบัจจุบันและโลกสมัยใหม่อย่างไร

2. จินตนาการใหม่ของครูและการสอนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่แตกผลจากชนบ้นั้นมีความเป็นไปได้อย่างไร
ปรัชญาพิพัฒนาการนิยม ปรัชญาการศึกษาเชิงวิพากษ์และแนวคิดหลังอาณานิคมเป็นคำตอบ “งานการสอน” เพื่อสร้าง

พลเมืองตื่นรู้ ได้กลับได้หรือไม่ อย่างไร

3. หลักสูตรและการสอนสังคมศึกษาจะโอบอุ้มความเป็น Transdisciplinary ได้อย่างไร รองรับประเด็นร่วมสมัย เช่น ประเด็นความเป็นธรรม พหุวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมได้อย่างไร เป็นต้น

“สังคมศึกษาทะลุทะลวง” จึงมีความพิเศษที่เขียนโดย ผู้พัฒนาหลักสูตรและผู้นำหลักสูตรไปใช้แบบกระตือรือร้น รวมทั้งใคร่ครวญสำรวจตรวจสอบเพื่อหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ อย่าง ไม่เหน็ดเหนื่อย

นงเยาว์ เนาวรัตน์

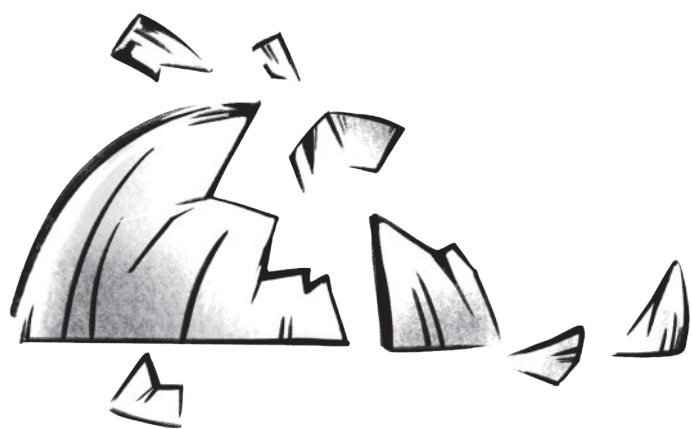
ที่ปรึกษาอาวุโสศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา
สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

27 กรกฎาคม 2566

ภาค

1

ชำแหละ
กะลา



สังคมศึกษา ในยุคเปลี่ยน (ใหม่) ผ่าน:

การสอนเพื่อช่วงชิงความหมาย
จากเส้นเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชย์
สู่เส้นทางประชาธิปไตย

อรรถชฌม สัจจะพัฒนกุล



วิชาสังคมศึกษานั้นสัมพันธ์กับการก่อรูปแปลงร่างของรัฐ โครงสร้างอำนาจ ชนชั้นทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ ตลอดจนภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นับตั้งแต่เนื้อหาทางสังคมศึกษาได้ปรากฏขึ้นภายใต้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ยุคแรกเริ่มของการก่อตั้งโรงเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 การศึกษาและเนื้อหาทางสังคมศึกษาก็ได้กลายมาเป็นเครื่องมือสำคัญหนึ่งในการเตรียมพลเมืองอันพึงประสงค์ตามความปรารถนาขององค์อธิปัตย์หรือผู้ถือครองอำนาจสูงสุดของรัฐ การทำความเข้าใจวิชาสังคมศึกษาไปพร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวของอำนาจรัฐจึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับครูสังคมศึกษา เนื่องจากการจัดการเรียนการสอนนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่เทคนิควิธีเพื่อให้เข้าใจมโนทัศน์ความรู้ที่คัดสรรมาแล้วเท่านั้น แต่เป็นปฏิบัติการทางการเมืองที่ทำให้ผู้เรียนกล้าที่จะนิยาม

ความหมายความเป็นมนุษย์ของตนเองและจัดวางแนวความคิดทางการเมืองในฐานะพลเมืองของสังคมที่ตนดำรงอยู่ บทความนี้จึงพยายามทำความเข้าใจวิชาสังคมศึกษาในฐานะสมรภูมิแห่งการต่อสู้ ยื้อแย่ง และช่วงชิงความหมายในการนิยามความเป็นมนุษย์ในฐานะพลเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตามการเคลื่อนไหวของอำนาจรัฐในแต่ละยุคสมัย ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อการจัดกระทำของตัวแสดงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษาที่ผ่านมา และมองหาความเป็นไปได้อื่นๆ ในการสอนวิชาสังคมศึกษาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงผ่านแห่งยุคสมัย

สังคมศึกษายุคแรกเริ่ม : มรดกความรู้จากยุคมบูรณาญาสิทธิราชย์

จุดเริ่มต้นของวิชาสังคมศึกษาในประเทศไทยจำเป็นต้องย้อนกลับไปวิเคราะห์ตั้งแต่การก่อรูปร่างของรัฐสมัยใหม่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ที่แรงกดดันของลัทธิล่าอาณานิคมผลักดันให้เกิดการปฏิรูปสังคมสยามสู่ความทันสมัยแบบตะวันตกและความเป็นปึกแผ่นของกษัตริย์ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งสำคัญหนึ่งคือการใช้โรงเรียนเป็นแหล่งฝึกฝนพลเมืองให้สอดคล้องกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งเป็นรัฐรูปแบบใหม่ การกล่อมเกลາทางการเมืองให้กับพลเมืองของรัฐสยามนั้นเริ่มต้นจากการให้ความรู้ให้เด็กอ่านออก-เขียนได้เป็น

สำคัญ จนระยะต่อมาเมื่อขอบเขตของราชอาณาจักรสยามเริ่มชัดเจนแน่นอนจากการปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับเจ้าอาณานิคม คืออังกฤษและฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2438 จึงเริ่มมีการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านวิชาใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในระยะนั้น ได้แก่ วิชาภูมิศาสตร์-พงศาวดาร และวิชาจรรยา¹ ซึ่งวิชาใหม่ๆ นี้เองคือสาระการเรียนรู้สำคัญที่ใช้จัดวางความคิดทางการเมืองในช่วงเริ่มต้นของวิชาสังคมศึกษาของไทย

ปัจจัยในยุคล่าอาณานิคม (Colonial Era) ได้เร่งให้รัชกาลที่ 5 ต้องลดทอนอำนาจของขุนนางตระกูลเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระบรมชนกนำไปสู่การปฏิรูปทางการเมืองผ่านระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีระบบราชการเป็นกลไกในการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง อาจกล่าวได้ว่าวิชาสังคมศึกษาในยุคแรกเริ่มนั้นบ่มเพาะมาจากแนวคิดทางการเมืองของรัฐสยามที่กำลังพาตัวเองเข้าสู่สังคมแบบใหม่ในทุกด้าน ซึ่ง ปณ เทพนิทร์ (2562) เรียกกระบวนการเหล่านี้ว่าเป็นโครงการแห่งสมัยใหม่ (Modernity Project) ที่ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการดัดแปลงตัวตนของเด็กและเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่มีคุณสมบัติเหมาะสมสอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่

¹ ปวีณา วังมี, “รัฐไทยกับการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475-2487” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 1.

ที่กำลังเริ่มต้นขึ้น² การเกิดขึ้นของ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (Absolutist State) ที่เปลี่ยนผ่านการปกครองแบบกษัตริย์ยุคจารีตสู่ระบอบการปกครองแบบใหม่ที่กษัตริย์มีอำนาจสูงสุด และใช้ระบบราชการเป็นกลไกในการสร้างความเป็นสมัยใหม่ภายใต้ “สภาวะกึ่งอาณานิคม (Semi-colonial Condition)” ทำให้ระบบการผลิตความรู้เพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในยุคแรกเริ่มนี้ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากปัจจัยดังกล่าว เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงมิโนสำนักในสังคมไพร่ที่ขึ้นตรงต่อมุลนายมาเป็นราษฎรที่จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ภายใต้กรอบคิดของรัฐที่มีเส้นเขตแดนที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นหลังจากการยื้อแย่งกับเจ้าอาณานิคมมหาอำนาจเสรีจลัน ไปจนถึงการพัฒนาสมรรถนะของตนให้มีประโยชน์ต่อระบบราชการซึ่งจะกลายเป็นแขนขาและกลไกขับเคลื่อนรัฐแบบรวมศูนย์

การศึกษากับการจัดวางความคิด ทางการเมืองในยุคแรกเริ่ม

การศึกษาในยุคแรกเริ่มของสยาม (ไทย) คือเครื่องมือหนึ่งในการปฏิรูปประเทศทั้งการพัฒนากำลังคนเข้าสู่ระบบ

² ปถุณ เทพนรินทร์, “ระบบคิดเชิงเหตุผลของการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมไทย,” *วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย* ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 (2562): 96.

ราชการและการปลูกฝังค่านิยมของรัฐสมัยใหม่ที่กำลังถูกสร้าง ขึ้นบนฐานรากของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีองค์พระ- มหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางให้กับนักเรียน จากการศึกษาของ สุมินทร์ จุฑาทงกูร (2529)³ ช่วยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่างการศึกษากับกระบวนการกล่อมเกลாதองการเมือง (Political Socialization) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุล- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากขึ้น โดยพบว่าเนื้อหาแบบเรียนหลวงใน สมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากจะสอนความรู้ด้านอักษรวิธีและความรู้ ด้านวิทยาการต่างๆ แล้ว ยังมีการสอนถึงความรู้และแนวความคิด เกี่ยวกับรัฐประชาชาติ การสอนให้เป็นผู้ยอมรับและเชื่อฟังต่อ อำนาจอธิปไตยใหม่ที่แตกต่างกันจากโครงสร้างอำนาจอธิปไตยแบบเดิม การสอนให้มีความจงรักภักดี หวงแหน เสียสละ และมุ่งจะ กระทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ รวมถึงความภูมิใจในความเป็นชาติไทยของตน และทำที่สุดเนื้อหาแบบเรียนยังได้สอน เรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเน้นถึงความสูงส่งของพระราชอำนาจและพระมหากรุณาธิคุณอันหา ที่สุดมิได้⁴

³ สุมินทร์ จุฑาทงกูร, "การกล่อมเกลாதองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวง เป็นสื่อ ในสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529)

⁴ เรื่องเดียวกัน, บทคัดย่อ.

การศึกษาสมัยนั้นไม่ได้มีหลักสูตรเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาแบบในทุกวันนี้ แต่เนื้อหาความรู้ทั้งหมดจะถูกบรรจุอยู่ในแบบเรียน แบบเรียนในสมัยนั้นจึงเสมือนกับหลักสูตรที่นักเรียนจะต้องเรียนและสอบไล่ (การไล่หนังสือ) ให้ผ่าน ดังนั้นแบบเรียนที่ถูกสร้างขึ้นในยุคนั้นจึงไม่ใช่แบบเรียนเพื่อฝึกฝนการอ่านออกเขียนได้หรือให้ความรู้เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สร้างเสริมปลูกฝังค่านิยมที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องการ โดยเฉพาะในแบบเรียนเร็ว เล่ม 1, 2 และ 3 ที่นิพนธ์ขึ้นโดยสมเด็จพระยาตราชานุกาภาพ ตัวอย่างเช่น “สอนอ่านบทที่ 58” ความว่า

“...หุยม่าวันหนึ่ง ตาหม้องหลังโกงไปทาง
หน้าโรงเรียนหนูหนึ่ง หนูเหล็งแลดูแต่ไกล...จึง
วิ่งไปทำหลังโกงโห่ร้อง ทำท่าต่างๆ ตาหม้องหลัง
โกงแกก็ว่าล้อแก, แกเคื่องหนูหนึ่ง หนูเหล็ง
อย่างยิ่ง. แกคว่าแขนงไม้ไผ่ได้, แกก็ไล่ตี หนูหนึ่ง
หนูเหล็งร้องไห้, และตาหม้องก็สั่งว่า ‘ที่นี่ต่อไป,
ถ้าปะผู้ใหญ่มา, ให้ไหวและอย่าทำท่าล้อผู้ใหญ่
หย่างนี้. ถ้าล้อเขา ๆ จะตีเจ้ายิ่งกว่าที่ข้าตีนี้. เจ้า
จงจำไว้ละ’. หนูหนึ่ง หนูเหล็งก็ว่า “ที่นี่จะไม่ล้อ
ผู้ใหญ่ต่อไปละ”⁵

เห็นได้ว่าแม้จะเป็นแบบเรียนฝึกหัดอ่านเขียน แต่ใน
ตัวบท (Text) ที่ใช้ล้วนถูกประกอบสร้างขึ้นจากอุดมคติการ
ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เริ่มต้นการจัดวางความคิด
ที่มุ่งปลูกฝังให้ผู้น้อยหรือเด็กต้องเคารพ ยำเกรง เชื่อฟังผู้อาวุโส
และผู้ที่มีสถานภาพเหนือกว่า ซึ่งปลายทางสุดท้ายย่อมรวมถึง
ผู้ถือครองอำนาจรัฐด้วย

ในช่วง พ.ศ. 2431-2438 มีการยกระดับกรมศึกษาธิการ
ขึ้นเป็น “กระทรวงธรรมการ” และใน พ.ศ. 2438 ได้มีการตรา
“พระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ. 2438” ขึ้น เป็นผลให้เกิด
การจัดแบ่งระดับการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ประโยค 1,
ประโยค 2 และประโยค 3 ซึ่งได้มีการบรรจุเพิ่มเติมเนื้อหาและ
วิชาใหม่ๆ เข้าไปด้วย เฉพาะที่สัมพันธ์กับเนื้อหาทางสังคมศึกษา
ได้แก่ การกำหนดให้อ่านหนังสือพงศาวดารในวิชาภาษาไทย,
การเพิ่มเนื้อหาเรื่องเงินตราและการค้าขายในเนื้อหาของแบบ
เรียนแบบสอนอ่าน เล่ม 2, การเพิ่มเนื้อหาพุทธจริยาในแบบ
เรียนสอนอ่าน เล่ม 3 อันเป็นการเพิ่มเนื้อหาพระพุทธศาสนา
เข้าไปในแบบเรียน, การเพิ่มวิชาด้านภูมิศาสตร์ เช่น วิชาภูมิ-
ศาสตร์พิลิกแล ภูมิศาสตร์สยามและเมืองใกล้เคียง การเขียน
แผนที่ภูมิศาสตร์ทางการค้าขาย และภูมิศาสตร์ที่ว่าด้วยอากาศ

⁵ กรมศึกษาธิการ, *แบบเรียนเร็ว เล่ม 1*, หน้า 63-64. อ้างใน สุมินทร์
จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกลากิจการการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อ
ในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 50.

ของโลกอย่างสูง ซึ่งกล่าวถึงเหตุของฤดู น้ำขึ้นน้ำลง สายน้ำ และ มหาสมุทร เป็นต้น จนใน พ.ศ. 2445 ได้มีการแยกวิชาพงศาวดารออกจากวิชาภาษาไทยและนำไปรวมกับวิชาภูมิศาสตร์เรียกว่า “วิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร” นับเป็นการก่อรูปเนื้อหาทางสังคมศึกษาในยุคแรกเริ่มที่กำเนิดขึ้นท่ามกลางบริบทของสยามในยุคล่าอาณานิคม องค์ความรู้ต่างๆ ที่ก่อตัวขึ้น จึงเป็นไปเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับรัฐสมัยใหม่ที่กำลังเกิดขึ้น การสอดแทรกเนื้อหาต่างๆ ในสื่อแบบเรียนในยุคแรกเริ่มจึงสะท้อนภาพของผู้มีอำนาจที่พยายามใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการจัดวางความคิด การอ่านออก-เขียนได้ หรือการท่องจำเนื้อหาเพื่อสอบไล่วิชาจึงไม่ใช่แค่การพัฒนาการเรียนรู้นั้น แต่คือเครื่องมือพื้นฐานในการเตรียม “พลเมืองอันพึงประสงค์” ให้กับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์⁶ ที่ก่อตัวขึ้นในขณะนั้น

อีกหนึ่งตัวอย่างสำคัญที่สุมินทร์ยกขึ้นมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นปัจจัยทางการเมืองที่ส่งผลต่อการอธิบายความรู้ก็คือ บางส่วนจากเนื้อหาวิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ความว่า “ประเทศเขมร ญวน และพม่าซึ่งตั้งอยู่รอบอาณาเขตรของเรานี้ ตกอยู่ในความปกครองของชาติฝรั่งเศสและอังกฤษแล้ว แต่ประเทศเรายังเป็นเอกราชอยู่ คือมิได้ขึ้นแก่ชาติใด ดังมีนามปรากฏว่า ‘เมืองไทย’ (แปลว่า เมืองที่มีได้ขึ้นแก่ใคร) เมืองตั้งเกี่ย (ญวน)

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-66.